

ГАЛИЦЬКА МЕМУАРИСТИКА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. ПРО ВИКЛИКИ ПЕРЕД УКРАЇНСЬКИМ НАЦІОНАЛЬНИМ ВІДРОДЖЕННЯМ У 1860–1870-І РОКИ (НА ПРИКЛАДІ СПОГАДІВ АНАТОЛЯ ВАХНЯНИНА, ОСТАПА ТЕРЛЕЦЬКОГО, АНДРІЯ ЧАЙКОВСЬКОГО)

У статті зроблений аналіз трьох мемуарних матеріалів галицьких українських авторів: Анатолія Вахнянина, Остапа Терлецького та Андрія Чайковського. Їхні спогади присвячені періодові кінця 1860-х–1870-м рокам, коли в галицькому суспільстві почався активний процес становлення модерного українства. Це був час поступової переваги молодого народовського руху над великим табором москвофільства, який домінував від 1850 р. Названі автори осмислювали у своїх спогадах причини й наслідки поразки москвофілів і чинники успіху народовців-націоналістів.

Дається оцінка «Споминам з життя» (1908) А. Вахнянина як важливого джерела з історії Галичини другої половини ХІХ ст. Тлумачаться різноманітні аспекти, за допомогою яких цей автор показав головні напрямки посилення народовського табору в краї. Фактологічна основа документу розкриває важливі моменти цього процесу, пояснює його віхи.

Розвідка О. Терлецького «Москвофіли і народовці 70-х рр.» (1902), яка має явні мемуарні ознаки, є зразком дуже аналітичного дослідження. Автор пояснює головні історичні промахи галицьких москвофілів як наскрізь ретроградного, сервілістського, безідейного руху. Народовці зуміли стати конкурентами для москвофільства через реальну програму націотворення та культуротворення. Водночас галицькі народовці несли в собі фатальні ментальні ознаки рутенства: політичну обережність та схильність до декоративної культурницької поведінки.

У невеликому спогаді А. Чайковського «З часів переполоху» (1904) зроблено спробу пояснити глибину моральної неготовності галицьких народовців 1870-х рр. до рішучих громадянських дій. Над цим середовищем

ще й далі панував менталітет пристосуванства, проавстрійського лоялізму, культурно-інтелектуальної провінційності. Через це народовці не змогли залучити в свої лави молоді таланти, які з'явилися на галицькому горизонті: Івана Франка, Остапа Терлецького, Михайла Павлика та ін. Тому новий соціалістичний рух в Галичині, в який вони влилися, став гідним конкурентом народовцям і лідером національного розвитку.

Загальні висновки дослідження тлумачать широку проблему ментально-суспільної трансформації Галичини в останній третині XIX ст., коли галицьке українське суспільство нарешті почало долати фатальні ментальні ознаки рутенства як варіанту глибоко провінційного філістерства, морально-ідейної хвороби бездержавності, малоросійства (психологічного комплексу національної неповноцінності). Москвофільство було лише новою еманациєю рутенства, це був вкрай безідейний, безпринципний, морально калічний рух. Галицьке народовство зміцнило національні основи українства в Галичині, але воно продовжувало хворіти ментальними комплексами. Тож поява молодих соціалістів та лібералів, ідейним лідером яких був емігрант із підросійської України Михайло Драгоманов (1841–1895), означала громадянський, культурний, інтелектуальний бунт молоді проти затхлої атмосфери філістерства й рутенщини.

Ключові слова. Галичина, москвофіли, народовці, рутенство, радикали-соціалісти, націотворення, модерне українство, культуротворення.

Постановка проблеми. Одним із вирішальних періодів для становлення нового національного руху українців у Галичині були 1870-і роки, коли галицькі народовці вийшли з невеликого кола молодих семінаристів та студентів університетів і почали систематично розбудовувати свої громадські й культурно-просвітні структури. Відтак почався всеохопний процес витіснення з усіх сфер галицького суспільства москвофілів, які за 1850-і й 1860-і роки опанували його на понад 90 %. Москвофіли не тільки мали майже тотальний вплив на верхівку Греко-католицької Церкви як найбільшої й найактивнішої інституції русинства, не

тільки заволоділи всіма головними культурно-просвітніми інституціями (Ставропігійським інститутом, Галицько-Руською Матицею, Народним Домом у Львові тощо), а й майже повністю володіли умами низинного священства в краю, у такий спосіб систематично маніпулюючи селянською масою. У їхніх руках були всі головні пресові видання, як от «Зоря Галицька», «Слово», «Пчола», «Наука» тощо, які виходили великими накладками й суттєво денаціоналізували суспільство. Окрім того лідери москвофілів вдало налагодили систему впливів на вищі щаблі австрійської влади, в т.ч. через своє лобі у Відні, де виділялася така демоніч-

но-активна постать, як Іван Головацький (див. його характеристики в статті І.Франка «Стара Русь» [31]), а також на значну частину польської управлінської еліти в Галичині, яка добре усвідомлювала декоративно-імітаторську сутність москвофільського руху й розуміла його значення для денаціоналізації українства. Усі ці фактори, а ще вага фінансування, яке регулярно йшло від Росії на розбудову москвофільських впливів, перетворювали цей табір на гігантський фатум, який мав розчавити українську ідентичність, підмінити її якоюсь деґенеративно-калічною свідомістю «рутенства» як варіанту галицького малоросійства.

Тож *проблемним завданням* цієї статті є аналіз та осмислення головних чинників та особливостей молодого народовського табору, який поступово перетворювався на провідну суспільно-політичну силу галицького русинства/українства, вивчення ідейних, культурних та ментальних основ цього процесу, виявлення слабкостей та ідеологічних промахів галицького народовства, наслідком яких вже невдовзі, в 1880-і рр., другою провідною українською силою в Галичині стає радикально-соціалістичний рух на чолі з Іваном Франком і Михайлом Павликом.

Аналіз досліджень. Загалом ситуація 1860 – 1870 роках у Галичині описана доволі повно, як в українській історіографії, так і літературознавстві. Тут можна назвати й класичні дослідження Миколи Ан-

друсяка [1], [2], Володимира Гнатюка [9], Ярослава Гординського [10], Івана Франка [27], [28], [29], [30], [31], і сучасні студії Олени Аркуші [3], Олени Аркуші й Мар'яна Мудрого [4], Анни-Вероніки Вендланд [8], Івана Лисяка-Рудницького [13], Мар'яна Мудрого [14], [15]. Олексія Сухого [22], [23]. Особливо вартує виділити скрупкульозні дослідження Остапа Середи [19], [20], [21]. На рівні мемуаристики ця історична доба добре висвітлена в спогадах Олександра Барвінського [5], Костя Левицького [12], Євгена Олесницького [16].

У цій студії поставлено мету доповнити історичну картину мемуарними матеріалами, які не часто згадуються в українській гуманітаристиці, а водночас несуть в собі цікаві, проникливі й важливі інформаційно-ідейні імпульси, які можуть суттєво поглибити й розширити сучасне розуміння цієї складної й значущої теми – перші кроки до здобуття політично-культурної переваги народовським рухом, його слабкості й прогалини, здобутки й перспективи в контексті тогочасних суспільних процесів та тенденцій.

Отже, в якості предмету дослідження обрано спогади Анатолія Вахнянина «Спомини з життя» [7], історико-мемуарний нарис Остапа Терлецького «Москвофіли й народовці в 70-х рр.» [26] та спогади Андрія Чайковського «З часів переполоху: Спомини й рефлексії» [34]. Ці документи доби дозволяють зрозуміти моральні й світоглядні

інтенції в галицькому суспільстві під впливом настроїв нового націоналізму, який почав розвиватися в 1860-і роки, пошуків ним нових інтелектуальних та ідеологічних вартощів.

Виклад основного матеріалу.

Анатоль Вахнянин (1841–1908) належав до числа центральних постатей народовського руху останньої третини XIX ст. Він був серед засновників і редакторів головного народовського журналу «Правда» (1867–1897), ініціатором і співзасновником «Просвіти», Науковго товариства ім. Шевченка, «Рідної школи», був серед лідерів політичного представництва народовців в австрійському парламенті і галицькому сеймі, його творчість як організатора музичного життя й композитора належить до класичної спадщини галицької української

культури. Правда, його публіцистична й наукова творчість не були такими яскравими і це, очевидно, зумовило те, що особа А. Вахнянина наче губиться в політичній історії краю. Сьогодні вже зроблена перша спроба синтетичного погляду на спадщину й значення А. Вахнянина [6], але її можна вважати тільки «підступами» до теми.

Свої спогади Анатоль Вахнянин писав наприкінці життя, а вийшли вони вже посмертно. Їх уклав Кирило Студинський. Із літературного погляду вони стоять вони невисоко: розхристані, навіть часами сумбурні, написані невиробленою, кострубатою мовою, без ясної концепції. Проте з історичного боку ці мемуари мають, безперечно, важливість. І ми про це поговоримо.

Сукупно «Спомини з життя» дають доволі багато фактологічного матеріалу для розуміння історичних основ «великого перелому» кінця 1860 – початку 1870-х років, коли молодий народовський рух поволі почав здобувати тверді позиції в громадському і культурному житті Галичини. А.Вахнянин намагається розповісти про своє життя від дитячих літ, але картина у нього виходить фрагментарною і неповною. З тексту так і не зрозуміло, як формувався майбутній народовець, якими були погляди чи стратегічні дії провідних постатей народовського руху тощо. Виділимо лише дві перші його загальні оцінки руського суспільства Галичини 1850-х р., коли активно формувався автор: навіть по селах священ-

Анатоль Вахнянин.

ницька інтелігенція розмовляла переважно по-польськи [7, с. 23], але в регіоні, до якого належало рідне село А. Вахнянина Синява на Надсянні, а це Сяноччина, Самбірщина, Перемишльщина і Західна Жовківщина, доволі міцною була руська культура церковного співу [7, с. 35]. «Розсадником музичного життя русинів» А. Вахнянин вважає Перемишльщину, але чомусь не згадує про Перемишльський просвітній гурток на чолі з єпископом Іваном Снігуським та о. Іваном Могильницьким, головним науковим промотором цього середовища.

Після закінчення Перемишльської школи-гімназії (1851–1859) він вступає до Львівської духовної семінарії. Тут відразу сталися знакові для нього події: знайомство з творами Т.Шевченка в 1860 р. й участь у студентському житті, коли А.Вахнянин започаткував рукописний листок «Клепайло», який мав гумористично-сатиричне спрямування. Цей момент у своїй біографії автор називає «хвилею перелому» [7, с. 41]. Саме тоді він усвідомлює, що в галицькій суспільній свідомості вже нуртує глуха боротьба ідей між «кацапами» (москвофілами) й «хлопоманами», як спочатку називали майбутніх народовців [7, с. 47]. Справді, наприкінці 1850-х рр. серед галицької інтелігенції через знайомство з наддніпрянською художньою літературою зринає неясна візія творчості народною мовою й ідея зближення з народом. Маніфестом цих устремлінь стало видання «Зорі Галицької» як аль-

Анатоль Вахнянин.

бому» (1859) за редакцією Богдана Дідицького, в якій були вміщені окремі твори, написані наближеною до народної мовою.

Серед семінарської молоді вже була свідомість того, що саме жива українська мова зруйнує будівлю-фатум москвофільства, яке нав'язало галичанам фальшиву культурну доктрину. На комплекті книг наддніпрянських авторів, які мали поширюватися серед галицької інтелігенції, А.Вахнянин пише лаконічну фразу: «Смерть кацапам» [7, с. 46]. Цей епізод яскраво промовляє про його чітке національне мислення і правильне розуміння ним суті культурно-ідейного конфлікту в Галичині.

Тоді для галицької молоді визначною подією стало видання часопису «Вечерниці» за редакцією Федора Заревича, який став альтернативою до «Слова», яке вида-

Анатоль Вахнянин.

вав «малорос» Богдан Дідицький [7, с. 47]. Тут автор зазначає, що Б.Дідицький брав «рублі» з Москви і про це всі знали. За ці гроші він і переманив до московфільського табору найбільшого публіцистичного таланта Галичини – Ксенофонта Климковича [7, с. 44]. Так само московфіли здеґрадували своїми подачками Володимира Стебельського (1848–1891), талановитого хлопця з с. Магерів, який показував великі здібності як журналіст і письменник. Про нього як про втрачений талант для українського національного руху написав спеціальну студію Іван Франко, звернувши увагу на слабкий характер цієї людини [33].

А.Вахнянин дуже позитивно, як правдивого лідера народівців, описує діяльність Данила Танячкевича, який дав йому, зокрема,

завдання створити українську громаду в Перемишлі, що й сталося в 1862 р. [7, с. 51]. Описуючи свої відвідини рідної Синяви та Надсяння, А. Вахнянин вловлює на прикладі діяльності провінційних вчителів гімназій важливий історичний момент: саме межа 1850 –1860-х роках провістила в Галичині занепад германізації, яка була пов'язана з ідеями прогресивних реформ австрійських цісарів Йосифа II та Марії-Терезії [7, с. 52]. Очевидно, з могутнім розвитком польського суспільства і культури в першій половині XIX ст. прийшли нові інтелектуальні хвилі, почався тиск динамічної польської культури на масову свідомість, а представників австрійського чиновництва й австрійської освіти в Галичині з кожним роком все менше сприймали як носіїв чогось передового [7, с. 52]. Невеликі острівки німецької культури в Галичині відтоді почали танути.

Другим етапом формування А.Вахнянина після Львова став Відень. Хоча й там відчувалися впливи московфілів, серед яких виділялася демонічна постать Івана Головацького, вправного «царедворця» й інтригана. А. Вахнянин дає перелік імен, які під впливом московфільської агітації подалися до Росії і говорить про це як тенденцію [7, с. 56]. Він констатує занепад культурного життя в краї: «мертва «Матиця» [7, с. 69]. При цьому дає проникливу оцінку російського панславізму як фальшивої, облудної теорії, говорить про те, що пе-

ред життєвими інтересами націй ця теорія банкрутує [7, с. 78].

Галицькі студенти, які гуртувалися в товаристві «Січ», зуміли витворити свої національні основи діяльності. Великою мірою це сталося під впливом культурного життя представників інших слов'янських націй [7, с. 92-93]. А.Вахнянин зазначає, що українські народні пісні дуже подобалися іншим слов'янам і це був той духово-естетичний простір, в якому всі переживали піднесення. І знову цікаве й повчальне спостереження: чехи, як сильніше організована нація, в складних і протиборних моментах віденського життя не підтримували русинів, часто знаходили спільну мову з поляками як домінуючою нацією і це потім виявилось в парламентському житті [7, с. 93-94]. На одному із зібрань у Відні галицькі русини своєю позицією змусили піти геть Міхаїла Раєвського, головного резидента російського імперіалізму в австрійській столиці [7, с. 78]. Солідарними з українцями частіше були хорвати й словенці [7, с. 93].

Відень став для А.Вахнянина доброю школою у плані гартування характеру (бо він побачив там суворі протистояння між різними національними інтересами), школою формування світогляду (бо він роздивився звідти обріями європейського інтелектуального життя). Там А.Вахнянин зустрів княгиню Милорадович із Наддніпрянщини, яка планувала підтримувати українське життя за кордоном Росії [7,

с. 94-95]. З Відня він повернувся з певною свідомістю того, що треба воювати з москвофільством і наносити йому смертельні удари конкретною національною працею.

У 1868 р., після закінчення університетських студій, А.Вахнянин переїздить до Львова й починає викладати у Львівській академічній гімназії. Тут він зустрічає ще двох свідомих народовців: Василя Ільницького й Омеляна Партицького. Їхня дружба й співпраця принесла перші практичні плоди: заснування «Просвіти» [7, с. 103-105]. Ініціативну групу з організації «Просвіти» склали А.Вахнянин, Корнило Сушкевич, Омелян Партицький, Юліан Романчук і Олександр Борковський [7, с. 105]. Перші збори

Агенор Голуховський-молодший

Агенор Голуховський-старший

«Просвіти» відбулися в листопаді 1868 р. Головою обрали А.Вахнянина [7,с. 106]. Фінансову підтримку надав львівський купець Товарицький [7, с. 106].

Як зазначає А. Вахнянин, святоюрці й кліка Б. Дідицького ненавиділи «Просвіту» від перших днів. Вони усвідомлювали, що організація з такою програмою буде «вибивати» їм ґрунт з-під ніг. Щорічно наростало протистояння з москвофільським табором [7, с. 111]. Москвофіли ширили плітки, інтриги, доноси до влади з тим, щоб представити народовців деструктивним елементом в галицькому суспільстві.

Ще у Відні, в 1867 р., намісник Галіції і Лодомерії граф Агенор Голуховський пропонував катедру

руської словесности в Львівському університеті А. Вахнянинові [7, с. 97-99]. Але той відмовився, пояснивши, що він передусім історик, а не літературознавець. Агенор Голуховський нарікав на тодішнього голову катедри Якова Головацького, завзятого москвофіла, як відвертого агітатора та вербувальника кадрів для Росії. Цей факт промовляє про те, що на кінець 1860-х років польські кола усвідомили загрозу москвофільства як підривного фактору не тільки для Австрійської держави, а й для цілого Сходу Європи, оскільки москвофіли щораз масовіше й активніше ставали відкритими агентами російського імперіялізму. А. Вахнянин не робить таких висновків у своїх «Споминах», але такі висновки випливають із наведених ним фактів. Це й пояснює, чому Голуховський заснував у 1867 р. газету «Русь» у Львові за редакцією Федора Заревича й Костя Горбала: цей часопис мав відволікати русинів Галичини від ідей москвофільства й поводити витворювати спільну польсько-русинську програму дій. Цей факт виявляє стратегічний талант А. Голуховського. Зрозуміло, він робив ці кроки не в інтересах українства, а в інтересах поляків, фактично однією рукою підтримуючи слабкий і малочисельний народовський рух, а другою рукою пишучи доноси віденському урядові (всього, як твердить А. Вахнянин, він написав їх 38), в яких представляє справу так, що єдиною проавстрійською силою в Галичині є саме поляки, а

весь русинський рух, чи то москвофільський, чи народовський, лише баламутить ситуацію на користь загрозливих планів Росії. Таким чином спритний А. Голуховський «пустив русинів у трубу» [7, с. 121]. Від 1870-х років австрійське керівництво вже більше не підтримувало русинський рух, як це було після 1848 року, коли українці зуміли зарекомендувати себе «тирольцями Сходу», вірними слугами австрійського престолу.

При цьому А. Вахнянин виправдовує у спогадах Ф. Заревича як редактора «Русі»: «Заревич ніколи не йшов під лад краєвому правительству» А. Голуховського [7, с. 47]. Автор усвідомлював корисність його праці на сторінках «Русі», хоча цей

часопис і видавався за кошт польських кіл.

Віховим в історії Галичини А. Вахнянин вважає 1869-й рік, відколи твердо сформувалися два табори: москвофілів та народовців, які себе взаємно відкрито побоювали [7, с. 119]. Тоді, використовуючи юридичні положення внутрішньої державної політики, народовці В. Ільницький, Ю. Лаврівський, К. Сушкевич, Сроковський і А. Вахнянин спробували визначити національні права русинів [7, с. 117]. Це була, по-суті, ще одна спроба розділити Галичину на Західну, етнічно польську, й Східну, етнічно українську. Важливо було те, що русини заманіфестували свої національні права на проти-

Перемисьль. Грав'юра XVII ст.

вагу до москвофільської програми, яка мала на увазі єдиний «руський народ», тобто спільність москалів і українців. При цьому А. Вахнянин наголошує, що ділами й думками «малороса Дідицького» в Галичині маніпулювали Катков і Аксаков [7, с. 118], знані російські імперіялісти й шовіністи. Тож він цілком тверезо довівся на стан справ.

Особливих похвал заслуговує в спогадах А.Вахнянина давній галицький патріот Юліян Лаврівський. Саме він розвивав і підтримував Руський театр, активно виступав як політик у галицькому сеймі, у 1870 р. заснував у Львові часопис «Основа», повернувши з москвофільського табору талановитого К.Климковича [7, с. 120]. Це видання занепало в 1872 р. через смерть Ю. Лаврівського і брак авторів [7, с. 122].

А. Вахнянин наголошує, що в цей складний і доленосний час верхівка Греко-Католицької Церкви – Яхимович, Литвинович, Куземський – «служили вірно німцям», тобто австрійській владі [7, с. 120]. Вони трималися застарілої тактики, яка принесла певний політичний зиск галицьким русинам в 1848 році: виявляти повну лояльність до Відня. Однак у нових історичних умовах, коли Відень вже порозумівся з поляками в краю (о, геній А. Голуховського!), така тактика нічого не вартувала.

Солідною підпорою для народовства став прихід до руху Володислава Федоровича, багатого діди́ча, сина Івана Федоровича з

с. Вікно на Тернопілі. Він відразу почав спонсорувати руські акції, «100 зр» отримав від нього як гоно́рар і А. Вахнянин [7, с. 115], «10.000 зр» В.Федорович дав на «Просвіту» [7, с. 123]. В. Федорович навчався в Англії і привіз до Галичини західний дух розпорядку, системности, що, очевидно, надало самим діям патріотичних русинів більшої організованости. А. Вахнянин описує провокацію, як він вважає, проти Володислава Федоровича з боку Корнила Устияновича, який звинуватив того в незнанні руської мови (хтось писав для В. Федоровича тексти виступів, які він виголошував на засіданнях «Просвіти»). За цим бунтом проти В. Федоровича А. Вахнянин розгледів інтриги К. Сушкевича, який добивався більших впливів у «Просвіті» [7, с. 124]. В. Федорович образився і відійшов від «Просвіти» [7, с. 124].

А.Вахнянин високо оцінює талант Омеляна Партицького як філолога та історика, який підняв на вищий рівень тогочасну галицьку науку [7, с. 126]. Розуміли це й москвофіли, які вчиняли різні провокації супроти того [7, с. 125].

Зі спогадів А. Вахнянина ми довідуємося, що між собою народовці називали «язичіє», літературну мову, якою користувалися москвофіли, «паламарщиною», очевидно, натякаючи цим на її штучність, подібну до церковнослов'янської.

І ще про кілька цікавих фактів із додатку до «Споминів із життя» як згадки про спогади Вахняниного батька Кліма, який у 1830-і роки

вчився разом із Маркіяном Шашкевичем у Львівській духовній семінарії. Так, він описує портрет М. Шашкевича зі слів батька: високий, «ясноволосий, любий з лица, симпатичний, сиві очі» [7, с. 132]. Це, як ми розуміємо, контрастує із відомим гіпотетичним портретом М. Шашкевича, де він зображений темноволосим і з глибокими темними очима. Про життєву позицію Маркіяна Шашкевича Клим Вахнянин згадував так: «дух лояльності вияв з його проповіді», він вихваляв добродійства Габсбургів» [7, с. 132]. Це також цікавий факт: він ще раз підтверджує оцінки вдумливих аналітиків постаті М. Шашкевича (М. Євшан та ін.), які вловлювали, що піонер галицького літературного відродження не мав революційного, бунтівного світогляду, був типовим представником лоялістської лінії громадянської пове-

дінки, що ореол «борця», «героя» йому постфактум витворили його послідовники та пізніші народовці, щоб таким чином, створити для себе і для майбутніх поколінь взирець національного борця і символ національної гордості.

Отже, проаналізовані нами «Спомини із життя» Анатолія Вахнянина свідчать про складну суспільну ситуацію для русинського національного руху, який перебував у ідеологічних тенетах москвофільства, потерпав від страшної неосвіченості народу, від практичної політики поляків, які зуміли вдало спочатку підживити москвофільство, потім протиставити йому народовців, а згодом очорнити перед віденською владою весь національний український табір в краю. Усі головні успіхи, які здобували народовці, приходили до них через наполегливу освіту, наукові кроки, через плекання якісної культури (музики й співу, про які часто згадує А. Вахнянин).

Інакший тип спогадів подибуємо в Остапа Терлецького (1848–1902) – провідного діяча соціалістичного руху в Галичині, публіциста, історика, літературного критика, становлення якого відбувалося в 1860-і рр. Загалом О. Терлецький залишив

*Собор Св. Івана Хрестителя
в Перемишлі. Грав'юра XVII ст.*

кілька праць, які мають ознаки мемуарних або є історичного змісту й спрямовані на розкриття маловідомих сторінок недавнього галицького минулого. Назвемо головні з них: «Знесене панщини в Галичині. Причинок до історії суспільного життя і суспільних поглядів 1830 –1848 рр.» [25], «Літературні стремління галицьких русинів від 1772 до 1872» [11], «Галицько-руське письменство 1848 –1865 рр. на тлі тогочасних суспільно-політичних змагань галицько-руської інтелігенції» [24] та «Москвофіли й народовці в 70-их рр.» [26]. На цю останню, яка має найконкретніший стосунок до теми нашої студії, ми й будемо спиратися.

Тут лише зауважимо щодо особи Остапа Терлецького та його творчості наступне. Зроблений огляд його історико-мемуарних праць підказує, що як людина О. Терлецький, очевидно, страждав шизофренічними відхиленнями. Про це писав і І. Франко в спеціальній студії «Д[октор] Остап Терлецький. Спомини і матеріяли», відзначивши таке: «Остап тяжко занедужав і дістав епілептичних нападів, що в довгих або коротших відступах мучили його цілих 20 літ і назавсідги зломили його енергію, розстроїли нерви і звихнули ціле життя. Не помогли ніякі ліки, не поміг побут у горах... По maturі 1867 р. хвороба погіршилася навіть до тої міри, що Остап був змушений зробити цілорічну перерву в студіях» [27, с. 311-312].

Відтак, з одного боку, О. Терлецький виділявся особливою

активністю, навіть одержимістю в праці, що відзначав і І. Франко, а з іншого, всі його праці носять ознаки певної екзальтованості, надмірної зосередженості на одних і тих же проблемах, позначені особливо багатослівністю, регулярним повторюванням одних і тих же тез, дивними відходами від теми. Іноді, як у величезній студії «Літературні стремління галицьких русинів від 1772 до 1872», попри заявлену в назві літературну тему, насправді художня література досліджується в праці лише епізодично, загалом це більше суто історичний трактат з масою дрібних фактів. Або, пишучи свої довжелезні розправи на історичні теми, цей автор міг на десятках сторінок не навести жодної дати, жодного імені: йшов суцільний резонерсько-доктринальний текст-твердження, не обґрунтований жодними логічно-доказовими фактами чи аргументами. Це помітив і І. Франко, який часто видавав праці О. Терлецького і писав до них передмови. Він завжди робив критичні зауваження до стилю й наукової манери цього автора, вловлюючи, що О. Терлецький часто залишається поверховим щодо тлумачення історичних подій або однобічним. Гадаємо, що та ґама драматичних спогадів І. Франка про О. Терлецького, його трагічні художні асоціації з цією особою, виявлені в новелі «Син Остапа» (1908), промовляють саме про це: про психічну загадковість талановитого публіциста й палкого громадського діяча, яка викли-

кала у І. Франка навіть якісь містичні емоції.

Проте О. Терлецький був часами дуже аналітичним, проникливим і старанно точним у формулюваннях. Його розумування часто мали надмісний струмінь узагальнень та визначень. Це може захоплювати сучасних дослідників, наприклад, таку пошану до доробку вченого ми зустрічаємо в недавній скрупульозному дослідженні Тамари Романів «Остап Терлецький у суспільно-політичному житті Галичини останньої третини ХІХ ст.» (2021) [18], в якій нема й натяку на психічне здоров'я автора, хоча сама робота написана дуже сумлінно. На нашу думку, наукові та ідеологічні устремління О. Терлецького повинні тлумачитися з урахуванням його психічних особливостей як людини, адже його оцінки й роздуми про епоху іноді були тенденційними й химерними.

Тож у розправі «Москвофіли й народовці 70-их рр.», яка вийшла посмертно з передмовою І. Франка у 1902 році, була зроблена спроба зрозуміти причини першої фази «великого перевороту», внаслідок якого величезна політична сила москвофільства в Галичині почала танути, виявилася обмеженою в своїх ідейних та інтелектуальних впливах. І. Франко пише в передмові, що ця стаття О. Терлецького зробила була велике враження на галицьку молодь, адже там була всеохопна критика старшого покоління, тобто народовців 1870-х років. За цю сміливість він похвалив дослідника.

Остап Терлецький.

Нам цікавими будуть ті проникливі оцінки О. Терлецького, які він давав політиці москвофілів і народовців. Москвофіли, на думку автора, передусім характеризувалися великою пасивністю громадянською. «Члени москвофільської партії, – пише О. Терлецький, – сподіваючися кожної години, що Росія прийде зробити за них діло народного освободження, позакладали руки і майже нічого не роблять; вони з погордою дивляться на тих людей, котрі толкують про те, що ніяк не годиться дармувати ... коли з усіх боків домашні вороги давлять темний нарід, запроваджують панські і жидівські порядки і відбирають у него останній кавалок землі» [26, с. 2].

Інша оцінка: «...московфільська партія в Галичині зреклася самостійного мислення і ділання, не знаючи навіть, нащо і для кого його зрікається [...] складаючися з людей несамостійних, що вийшли з-під старої поліцейської системи образования, вона не мала найменшого розуміння про те, що значить проводити самостійну раціональну політику народню і навіть не догадувалася, що помочи для народа треба шукати в самім народі і совісною роботою видобувати з самого народу ті сили, які б єму дали можливість опертись шкідливим впливам сильного ворога» [26, с. 3].

А ось прониклива думка про тактику московфілів: «Вони «боролися з поляками, але тільки за помічу правительства; вони хотіли закладати народні школи, але тільки за помічу правительства; вони багато говорили і політикували у соймі і раді державній, але говорили і політикувала тільки так, як хотіло того правительство» [26, с. 4].

О. Терлецький робить такий свій перший «колючий» висновок: «А тим часом лакейська політика, політика крайнього сервілізму, крайньої негації свого “я”, не тільки не приносить ніколи ніякої користи для партії, але приносить їй несказанну шкоду, бо затрує всякі накорінки здорової народньої політики, бо відбирає силу і розум для самостійного ділання і відучує від вироблення самосвідомости в собі і в народі» [26, с. 4].

Автор вважає, що ідеї слов'янофільства, насправді штучні й фальшиві в риториці Росії, принесли велику шкоду галицьким московфілам, які в середині XIX ст. «обіймали майже всю галицьку інтелігенцію», оскільки «пошили їх в дурні», які «скажену шапку слов'янофільських самодурів держали за всю Росію» [26, с. 8].

Злу роль зіграла з московфілами сама їхня ментальність. Виховані переважно як глибокі провінціали, які з заздрістю й захопленням дивилися на пишний світ польської шляхти, московфіли наслідували її, але тільки з найгіршого боку, і тому з відразою дивилися на селянську масу, не поважаючи ні її мови, її звичаїв та традицій. «Ім хотілося панування над масою, а не рівноправности маси. Вони з такою самою насмішливою погордою дивилися на прості і нужденні обставини хлопського життя, з якою дивилося панство на них самих» [26, с.10].

Водночас у своїх розсміслах, так би мовити, історіософського характеру, О. Терлецький виявляє низку своїх власних соціалістичних ідеологічних стереотипів. Так, ведучи мову про захоплення московфільських істориків і письменників князівською добою, він вважає, що ця середньовічна доба цілком не вартує уваги сучасників, оскільки в ній панували феодальне самодурство, гніт і визиск, а народні маси бідували [26, с. 14]. І далі автор так емоційно узагальнює: «Десь із-під передісторичних могил, із предав-

незної старосвітської минувшости вони позбирали кілька спорохнілих трупів, кілька зогнилих трісочок із давнього розваленого народнього будинку, і тими трупами, тими зогнелими трісочками [...] хотіли воскресити нарід!» [26, с.15].

Стратегічною поразкою галицьких москвофілів було те, що вони щиро повірили в ті ідеологічні фантазмагорії, які активно плело перед ними російське слов'янофільство. Вони так ніколи й не збагнули, що це тільки підступний міраж, своєрідні яскраві бенгальські вогні, а не реальна політична програма. Галицьке москвофільство – «се була перша мушка, що влетіла в тонесеньке слов'янофільське павутиння» [26, с. 17]. Коли міраж дещо розвіявся, москвофіли занадто пізно збагнули, що потрапили в пастку ідеологічного обману, коли за звабними ідеями слов'янофільства постала сувора реальність «общеруськості» [26, с. 17].

Дуже похвально, що О. Терлецький, все-таки будучи соціалістичним догматиком, міг робити й проникливі та передбачливі спостереження. Так, описуючи трансформації російського політичного мислення після реформ 1861 р., він застерігає: «... кождий може здогадатися, яке становище російська демократія займе проти галицької партії, коли їй прийдеться зійтися коли-небудь із нею» [26, с. 18]. Тут він наче передбачає, що і російські ліберали, і російські соціялісти (комуністи), прийшовши в Україну як сила, передусім поневолювати-

муть і руйнуватимуть українство як національний організм. Гадаємо, історичних прикладів наводити буде зайвим.

Отже, акценти, зроблені О. Терлецьким щодо галицького москвофільства, чіткі й повчальні. Воно було породженням глибокої соціальної, громадянської та культурної відсталости галицького краю в період від кінця XVIII ст. до середини XIX ст. Воно було вражене глибокими ментальними комплексами власної неповноцінності, паразитарності, сервілізму. Воно, по-суті, не вело ніякої самостійної політики, будуючи свою «програму» тільки на пошукові сильної опори й союзника чи то в австрійській владі, чи то в польських елітах, чи то в далекій і могутній Росії. Його ідеологія й культурна програма були фатально декоративними, умоглядними і це завело москвофільство в трясовиння цілковитої безідейности й безпринципности, а на рівні культури – в багно глибокої відсталости.

Друга частина брошури «Москвофіли й народовці в 70-х рр.» присвячена осмисленню іншого табору в Галичині, як називає його О. Терлецький, «народньої партії». Тут треба зауважити, що в тодішній Галичині під впливи польської мови слово «народ» вживали в значенні «нація», тобто «народна партія» означало «національна партія». Загалом автор як ідейно-світоглядний соціяліст досить критичний до цього суспільного явища, яке на початку 1870-х років

стало альтернативою щодо панівного москвофільства.

У той час народовцями були переважно молоді люди, віком 25–30 років. Відповідно О.Терлецький осмислює феномен народовства як бунт молоді. Він виходить із засади, що яка молодіж, таке й майбутнє чекає кожне суспільство [26, с. 21]. Ця молодь стала «антиподом загниждженої у нас протекційної і паркетної політики» [26, с. 23]. В очах автора великим ділом народовців стало те, що вони «зірвали з політикою народнього непотизму» [26, с. 23], тобто суцільної корупції, яку витворили москвофіли, що вони «станули в опозицію до руської єрархії [тобто церковної системи Греко-Католицької Церкви, майже всуціль опанованої москвофілами. – О. Б.] і до польського панства» [26, с. 24]. У цьому сенсі

галицьке народовство було подібне до національних рухів тогочасної Європи [26, с. 24].

Далі, проте, О. Терлецький переходить до критики народовства. Пророком для галицької молоді став Т. Шевченко: «Вона з ентузіазмом читала поезії Шевченка, першого і найбільшого хлопського поета в цілій майже Європі. Хоч схована поза поетичною, хоч часом троха неясно і мляво, все-таки в них у своїм часі містилася програма політичної і соціальної роботи для всіх живих руських людей, а найдужче для руської молодіж» [26, с. 24]. Однак ця «поетичність» мислення перших народовців стала й пасткою для них як для політиків. О.Терлецький пояснює це так: «... замість, щоб її [програму Т. Шевченка. – О. Б.] мали перепроводжувати люди з досвідом і прак-

тичним змістом, вона дісталася в руки найнебезпечнішій клясі народній – декляматорам» [26, с. 25]. Умовно кажучи, народовці підмінили свою політичну програму систематичними влаштуваннями поетичних вечорів і емоційно-патетичних вшанувань генію Т. Шевченка. [До слова, ця традиція великою мірою зберігається в Галичині до сьогодні. – О. Б.]. На думку О. Терлецького, культ поезії заводять націю у світ суцільної фантазії: «І такий нарід дбає звичайно мало про задоволення реальних своїх потреб. Він буде нарікати на недолю. Буде плакати і заводити, буде рвати кайдани, що давлять його заголомшене тіло, як їх не пірве, та він буде рабом від колиски до могили. А чому? Бо до пірвання кайданів потреба великої енергії, сили, а він ані одного, ані другого не має» [26, с. 25-26]. Цей пасаж автор підсумовує таким афоризмом свого позитивістського світогляду: «нарід із поезією, а без науки, – то чоловік з квіткою на голові без кусника хліба, бо тільки наука ставить позитивні результати, дає кусник хліба» [26, с. 26].

Саме цією фантазійністю, неорганізованістю галицьких народовців 1860-х років пояснює О. Терлецький причини занепаду перших галицьких національно-програмних часописів: «Вечерниці», першої і другої «Мети», «Ниви», «Русалки» та «Руської читальні» й «Руського театру» [26, с. 28]. Перші галицькі народовці були людьми без ґрунту, вони не до кінця розу-

міли соціяльні закони тогочасної дійсності, і тому в другій фазі свого розвитку, в кінці 1860-х рр., попри «горячий і безкорисний свій патріотизм» [26, с. 28], часто «по два гульдени продавали потому ... свій патріотизм і наймалися нині у найми до тих, яких учера ще називали найбільшими ворогами народньої справи [тобто москвофілів. – О. Б.]» [26, с. 29].

Цю проблему О. Терлецький підсумовував так: «Від самого початку політичного свого поступу молода партія ступила на криву дорогу; і коли патріотичний голос перешумів і настала пора до поважної роботи, вона опустила крила і до нині не може добитися до свідомости своїх обов'язків» [26, с.31]. Водночас він дає своє розуміння глибших причин національного неуспіху: «Богато, а, може, найбільше, винні наші недоспілі відносини домашні, недостаток серйозної праці, недостаток розумної дисципліни в політичній життю, а найдужче – недостаток *критичного* *образовання* [письмівка моя. – О. Б.]» [26, с. 30].

Як світоглядний соціяліст, а значить – космополіт, О. Терлецький критикував націоналістичну програму народовців: «Кожда газета, кожда книжечка, кожда маніфестація партії звернена була передусім до застереження етнографічної осібности нашого народа від близьких йому по-крови і по-історії сусідів. Від них сподівалася молода партія найбільших перепон у своїй громадській роботі і для того при кожній нагоді підносила свою осіб-

ність і клала найбільший акцент на відрубність свого народу» [26, с. 34]. Автор з певною іронією говорить про прагнення народівців через «сконстатовання етнографічної відрубности добути собі моральне право» працювати для піднесення української нації [26, с. 35], про те, що більшість публікацій в народівській пресі була спрямована на обґрунтування «етнографічної відрубности» [26, с. 35]. Це, на думку О. Терлецького, було стратегічною помилкою народівців, які доводили з неймовірною пристрасстю те, що й так було самозрозумілим. Натомість «животні питання, яких залагодження дало би народівці фактичну самостійність і волю, вона [народна партія. – О. Б.] лишила доста рівнодушно; але напади на його теоретичну самостійність вона відбивала з найбільшою

силою і завзяттєм» [26, с. 37]. Через це народна партія «попала в такий ексклюзивний націоналізм, що майже зовсім відсунулася від ширшого духового життя» [26, с. 39].

У своїй критиці народівської лінії О. Терлецький виглядає абсолютним. Він майже висміює її просвітню програму, вважаючи, що популярні видання, загальна освіта не стають переломними чинниками в громадянському зміцненні українського суспільства [26, с. 42-45]. І навіть ставить на одну площину народівський журнал «Зоря» й москвофільську «Науку» [26, с. 47]. Тут нагадаємо, що «Зоря» (1880–1897), яку найдовше редагували Омелян Партицький і Василь Лукич-Левицький, з кожним роком піднімала рівень своєї літературної і публіцистичної якості, стала справжньою трибуною

*Станіславів.
Акварель Е.фон Кронбаха (1778 – 1861).*

для об'єднання культурницьких зусиль галицької й наддніпрянської інтелігенції, щораз більше орієнтувалася на моделі європейських літературних журналів. Зрозуміло, що такої національної роботи не вела геть провінційна й культурно ретроградна москвофільська «Наука» за редакцією Івана Наумовича. У цьому була явна пересада догматичного соціяліста О. Терлецького.

Однак мав рацію, очевидно, О. Терлецький, коли критикував народовську «просвітянщину» за примітивізм, за вузькість проблематики [26 с. 47]. Тут він виступав з позицій ідейної драгоманівщини, яка мала за програму відкриття перед українством наукових і культурних обріїв Європи, передусім обріїв світоглядного позитивізму та лібералізму. Яскравим втіленням цієї програми на галицькому ґрунті, як відомо, стала творчість наддинамічнішого автора нового покоління – Івана Франка.

Інший приклад упередженості О. Терлецького до ідеології народовства – звинувачення його в тому, що мова народовської преси – це «карикатура народньої бесіди» [26, с. 48], така сама, як «язикова мозаїка москвофільської партії» [26, с. 49]. Так само гостро він критикує народовську художню літературу за «крайній сентименталізм», «наскрізь польське виховане до зіпсованого смаку і духа польської літератури» [26, с. 49]. І робить таке цікаве узагальнення: «Він [художній смак. – О. Б.] не тільки не стоїть у зв'язи зі здоро-

вою народньою літературою, з її живим раціоналізмом, але навіть зовсім противен духови народньому ... Всюди панський смак, панські теми, або коли хлопські, то заведені на панський лад...» [26, с. 49].

О. Терлецький вбачав у програмі галицьких народовців цілковите відривання від «реальности» і «практичности», маючи на увазі нерозуміння народовцями соціальних стосунків в Галичині, інтересів галицького селянства та боязнь їх аналізувати й поправляти [26, с. 50]. Він риторично запитував: «Чи розміркував хто те, що ми в Галичині, коли хочемо по-правді освободження нашого народа з-під панської та жидівської переваги, мусимо класти головний акцент на економічну сторону нашого питання? Що варта літературна або й політична самостійність без економічної самостійности?» [26, с. 51].

О. Терлецький мислив як ортодоксальний соціяліст і тлумачив соціально-політичну ситуацію в Галичині як нерозв'язану суму класових та соціально-господарських проблем. Передові народи Західної Європи, твердив він, ще в XVII–XVIII ст. боролися за ті права й можливості, які щойно як завдання й мета постають перед народами Східної Європи [26, с. 52–53].

Автор вважав, що «з матеріальною нуждою шириться в нужда моральна» [26, с. 53], що тільки через соціальне піднесення галицького селянства може відкритися широке вікно можливостей для поступу

Андрій Чайковський

всього українського народу в краї [26, с. 53-54]. О.Терлецький закликав до комплексної, революційної трансформації галицького соціуму, який, на його думку, загруз в «метафізичній», «нереалістичній» політиці: «...у Галичині тихо, як у гробі. Снуються, правда, якісь мари одна проти одної, але се тільки мари; нема в них ні свіжого, нового життя, ні нових ідеалів; все стосорвітське, пережите» [26, с. 55].

Тож картина, яку малював О.Терлецький у своєму дослідженні-спогаді, була вельми раціоналістичною. Він дуже влучно оцінював основні ідейно-політичні вади галицького москвофільства як абсолютно позаісторичної сили. Водночас надто критично ставився до галицьких народовців, вважаючи їх суто декоративним, імітатор-

ським рухом. Проте його критика містила й низку раціональних тверджень, які, гадаємо, несли й тверезе оцінювання суспільно-політичної ситуації в Галичині, і були певними стимулами для народовського руху в напрямку зміни його соціального й культурного курсу.

Невеликий мемуарний етюд Андрія Чайковського (1857–1935) – популярного галицького письменника, громадського й політичного діяча – «З часів переполоху: Спомини й рефлексії» (1903) можна вважати майже віртуозним. Цей спогад був опублікований в журналі «Літературно-науковий вістник» [34]. Автор, пишучи вже в період торжества народовської ідеології в Галичині, успішного розвитку Національно-демократичної партії як її продовження, задумався про те, які уроки повинні були винести тодішні галичани з переломного періоду межі 1870-х рр. У цьому плані це був навіть не спогад, а спосіб ще одного ідеологічного й морального виховання молодого покоління, яке мало чітко усвідомити собі всі ментальні й етичні болячки старшої генерації.

А.Чайковський згадує про час, коли «Драгоманів, Франко і ин. були у нас трохи не синонімами самого Антихриста» [34, с. 107]. Завданням цього спогаду було відповісти на питання: «чому тодішня українська громада в Галичині так ворожо, безпощадно відносилася до Михайла Драгоманова та до прихильників його ідей, на яких тоді стояли Франко й Павлик?» [34,

с. 107]. Тобто в епіцентрі його уваги перебував ідейно-моральний конфлікт між галицькими народовцями й соціалістами 1870-х років.

Перше проникливе спостереження, яке робить А. Чайковський про тодішню суспільну ситуацію, звучить так: «Тодішнє виховане нашої молоді було, так сказати би, стидливо-моральне і льояльне» [34, с. 108]. І далі: «Надто наша руська суспільність була старашенно льояльна. Ся льояльність була вислідом не внутрішнього переконання, а лише утилітарною потребою, бо хто нельояльний – той не зробить кар'єри. Кар'єра була остаточною метою кожного пересічного руснака, хоч вона була така скромна, що в крайнім разі задовольнялася становищем податкового урядника. Кождий руснак на те жив, на те вчився, щоб кінець

Андрій Чайковський

кінців стати «ц. к.». Бо наші батьки мовляли, що найпевніше держатися цісарської клямки. Друга категорія кар'єри для руснака була реверенда, а з нею – добра парафія; і тут знову поклонялися поговірці, що «покірне теля дві матері ссе» [34, с. 108].

А. Чайковський спробував заглянути в першопричину великого й трагічного розходження між галицькими народовцями й соціалістами, яке тривало аж до 1890-х років. До сьогодні в українській гуманітаристиці панує певною мірою неправдиве уявлення про цей конфлікт як розходження між «націоналістами» й «космополітами». Відповідно, нинішні ідейні праві виявляють свою симпатію до перших, а сучасні ліві й ліберали – симпатію до других. Однак насправді це спрощений погляд на тодішню суспільно-історичну ситуацію в Галичині. І, власне, спогад А. Чайковського потверджує це. Корінь конфлікту полягав у змаганні між *філістерсько-консервативною* та *революційно-прогресивною* лініями розвитку галицького суспільства. Це суспільство і в останній третині XIX ст. було ще продовженням тривалої епохи плекання сутнісно галицького *рутенства* як особливого підвиду всеєвропейського філістерства. За період від 1772-го року до середини XIX ст. відбулося формування специфічного типу галицького інтелігента-пристосуванця, священника-угодовця, які задомінували в галицькому соціумі. Саме цей тип ментальності з його глибокою про-

вінційністю, громадянською обережністю, прислужництвом перед владою став благодатним ґрунтом для поширення в галицькому українському суспільстві москвофільства. Рутенство й москвофільство – це два близнюки, народжені патологічною атмосферою бездержавності української нації. Галицькі молоді народовці 1860-х років, які розпочали суспільний бунт проти панівного москвофільства з ідеями романтичного націоналізму, фатально перебрали від своїх батьків основні ментальні риси рутенізму. І це суттєво ослабило їх в моральному плані.

Власне цю проблему, хоча й не оперуючи поняттям «рутенства», осмислює А. Чайковський, малюючи ось таку іронічну картину тодішнього патріотизму в Галичині: «Тому-то вся патріотична молодіж

того часу не знала нічого більше робити, як читати пильно Шевченка і ентузіязуватися козаччиною. А чого хотів Шевченко і яке значінне мала для нас козаччина та що нам даліше випадає робити, ніхто того не розумів [письмівка моя. – О. Б.]» [34, с. 108].

А. Чайковський уважає роль М. Драгоманова і його ідей революційним явищем для Галичини, суспільним фактором, який розбив «стидливо-морально-льоаяльну атмосферу» краю [34, с. 108]. Коли у 1876 р. він приїхав до Львова, то застав якраз апогей конфлікту між велетенською масою галицького рутентва й молодими революціонерами духу, як І. Франко і М. Павлик, які в 1877 році опинилися в тюрмі за підозрою в приналежності до таємної соціалістичної організації. А. Чайковський уточнює, що

тільки один раз бачив І.Франка в Дрогобичі «ще як ученика гімназії» [34, с. 109], але дуже симпатизував йому як великому талантові і вправному авторові [34, с. 109]. Серед львівської студентської молоді панувала атмосфера страху й морального занепаду. Всі були розгублені арештами. А.Чайковського розчарувало нове керівництво «Дружнього лихваря» як молодіжної організації [34, с. 110], в якій перед тим перебував і І. Франко. Через якийсь час, вже після звільнення І. Франка з тюрми, йому випало з ним зустрітися ще раз в університеті і він ледь не став «франківцем» [34, с. 110], тобто фанатичним прихильником І.Франка. Однак відразу після зустрічі майбутній письменник відчув тиск «льояльних» і «старших народовців», які застерігали його від дружби з І.Франком

і лякали ризиком для кар'єри [34, с.110]. Ця атмосфера страху й обережності вразила А.Чайковського.

Повернувся він до Львова лише після 1879 р. і включився в діяльність «Дружнього лихваря». Став навіть головою цього товариства [34, с. 110]. Керівництво «Дружнього лихваря» складалося з самих «консерватистів», «франківську партію» представляв один тільки Білецький [34, с. 110]. Цікаве спостереження А.Чайковського про інтелектуальний та ідейний рівень цього молодіжного товариства: «Тоді вже був у «Дружнім лихварі» кружок історичний під проводом пок. Корнила Заклинського. Та той кружок працював виключно для себе, не ділячись своїми здобутками, які могли бути цікавими і для неісториків, з ширшою громадою» [34, с. 110-111].

Основну роботу в товаристві взяли на себе «франківці» і це «налякало консерву», яка остерігалася нових ідей, радикальності й дискредитації перед «владами» [34, с. 111]. Тому фактично була запроваджена цензура з боку більшості [34, с. 111]. З віддалі часу А.Чайковський дивується, що таке могло бути тоді: «Тепер така ухвала [про цензуру. – О. Б.] видалась би навіть для гімназіальної молодіжі монструально зацофаною, а проте тоді ми, консерватисти-українофіли, раділи дуже, що така спасенна ухвала перейшла і нам здавалося, що таким побитом ми охоронимо наші стидливо-морально-льояльні почування. А з нами раділа вся старша українська партія!» [34, с. 111]. Цей цікавий факт-спостереження про ментальність і поведінку галицьких народовців напри-

кінці 1870-х – на початку 1880-х років багато пояснює про ситуацію в Галичині того часу, коли з кожним роком збільшувалося розходження між народовським табором і новим рухом галицьких соціалістів на чолі з І.Франком. Народовці ще залишалися в своїй більшості дуже провінційним, консервативним, сервілістичним середовищем, і тому вони викликали відразу в людей революційного й ідеалістичного типу, яким був той же І.Франко і та невелика група молоді, яка орієнтувалася на нього.

Далі Андрій Чайковський згадує, що на одному із засідань «Дружнього лихваря» Іван Франко прочитав свій переклад «Німеччини» Гайнріха Гайне і з того стався цілий переполох: «Що мені за се дісталось! На мене накинулися з усіх боків з докорами. Як я міг як голова

товариства дозволити на такий неморальний, неприличний відчит... Накинулися також і на нашого цензора [...] і тоді вийшло наверх, що комісія не предложила сего відчиту до цензури...» [34, с. 111-112]. Довкола здійнялася ціла катавасія на кілька тижнів, доходило навіть до закликів звернутися до поліції, «що в товаристві читаються відчити проти заборони виділу» [34, с. 112]. «Особливо *старші народовці* [письмівка моя. – О. Б.], – режює А. Чайковський, – з-поза товариства відмовляли мене від того кроку, вважаючи мене за певне забороло проти радикальних заходів «франківців» [34, с. 112].

Розвиток скандалу мав той наслідок, що керівництво «Дружнього лихваря» вирішило назавжди позбутися І. Франка як члена товариства, знайшовши формальну причину. Загальним голосуванням це питання й вирішилося: «Цілий віділ радів, що позбувся небезпеки для цілоти товариства «Дружній лихвар» [34, с. 113]. А.Чайковський вважає таку поведінку дикунством, але скрушно додає: «Те, що тепер видається монструальним, тоді вважалося конечним. Адже в тих часах того самого Франка викинули зі всіх народовецьких товариств, цурались його на всіх усюдах, трохи не плювали

на нього як на злочинця, зрадника народної справи...» [34, с. 113].

А. Чайковський наводить показовий факт про те, що сама австрійська влада була тоді вельми наляканою можливістю поширення соціалістичного руху, який огульно нею і верхами суспільства сприймався як анархістський, нігілістичний, терористичний [34, с. 113]. Він згадує: «... на наші збори в мурах університету приходив комісар поліції, а коли ми заходилися змінити назву товариства «Дружній лихвар» на «Академічну громаду», комісар поліції, пок. Заячківський, заявив мені в приватній розмові, що на таку зміну уряд не дозволить, бо се пахне революцією, бо «Громадою» зве себе революційне товариство українців в Женеві» [тобто М. Драгоманов і К°. – О. Б.] [34, с. 113-114].

Протистояння в «Дружньому лихварі» тривало до 1881 р. і доходило навіть до вимог «консервативів» розпустити товариство перед загрозами з боку радикалів, але А. Чайковський відмовився як голова це зробити [34, с. 114]. У 1881 році з приходом нових людей, юристів Євгена Олесницького, М. Левицького, Володимира Коцовського виникла ідея створити «кружок правників». Це оживило діяльність «Дружнього лихваря», принесло свіжі настрої [34, с. 114]. Того ж року А. Чайковського мобілізували до австро-угорської армії через воєнні події в Боснії і його діяльність в товаристві обірвалася раптово й надовго [34, с. 115].

З наведених фактів А. Чайковський, правда, робить оптимістичний висновок. Він ще раз наголошує на тому, який «ми зробили великий поступ у культурі за цих нецілих два десятки літ» [34, с. 115]. Але вважає повчальним той історичний урок, який він описав у своєму спогаді. Адже йому вдалося схопити важливий і показовий момент морально-світоглядної еволюції національного українського організму в Галичині, коли той рухався від стану невиразної, несміливої, напів темної соціальної маси до правдиво активної громадської верстви. «Народ, що так поступає наперед, не вмере, не загине» – підсумував автор [34, с. 115].

Висновки. Зроблений аналіз трьох мемуарних етюдів відомих діячів галицької культури й політики кінця XIX ст. дозволяє сформулювати наступні узагальнення історіософського та культурологічного змісту. Головним джерелом успіху молодого народовського табору в Галичині від самого кінця 1860-х років була його націленість на конкретну націєтворчу роботу. На відміну від лідерів москвофілів, народовці активно займалися своєю самоосвітою, засвоювали європейські, слов'янські моделі культуротворення (описані А. Вахнянином зв'язки у Відні із слов'янськими культурниками різних націй), вони зуміли створити реальну програму національного відродження на основі пізнання рідної історії, розвитку народної мови, заснування нових культурницьких інсти-

туцій та преси. Їхня опозиційність до влади та верхівки Греко-Католицької Церкви, хоча й обережна, зіграла ту роль, що на народівські ідеали й політичні заклики почали орієнтуватися активні селяни, які в умовах австрійського парламентаризму вже мали елементарні навички громадянської самоорганізації. Це поволі почало витворювати в галицькому суспільстві основи для масового національного руху на платформі етнічної консолідації. Сумарно ці чинники посприяли тому, що панівна москвофільська частина українського суспільства опинилася в ситуації реальної політичної та культурної *прострації*, виявилася наче вихолощеною оболонкою національного організму, який з кожним роком вивільнявся з її обіймів.

Москвофільство несло в собі страшні й фатальні ментальні хвороби галицького українства: *психологічне рутенство* з його безмежним владоприслужництвом та профанаторством. Тож цей рух був приречений на історичну поразку. Народовство, яке прийшло як сила в 1870-і рр., також, на жаль, хворіло на ментальні слабкості рутенського походження: воно надто любило пишні декорації замість дієвої культуротворчої праці, було надто сентиментальним, і тому на початковому етапі прогаяло багато часу і провалило низку видавничих проектів (занепад журналів «Вечерниці», «Мета», «Нива», «Русалка», «Русь»). І найголовніше, воно не відважилося на революційну

програму з перебудови соціальних стосунків на селі, де зосереджувалася основна маса українства. Народовці не мали *політичної відваги, належної дози національного критицизму*, які одні здатні витворювати потрібну енергетику національного розвитку.

Пройняті духом лоялізму, міщанського фарисейства, інтелектуальної обережності, народовці мусили програти значною мірою новому таборі галицького політикуму – соціалістам. Саме молоді радикали-соціалісти на чолі з І. Франком і М. Павликом, озброєні ідеологією М. Драгоманова як європейської міри ліберала-демократа та соціяліста, створили революційну програму для галицького селянства, внесли суму свіжих ідей та жвавих інтелектуальних поривів в суспільне життя, які перевернули галицьку дійсність. Їхні культурні зацікавлення давали галичанам потрібну широту уявлень про європейську естетичну думку й художню літературу, а це автоматично перевертало зокостенілу рутено-галицьку ментальність, а їхні політичні та філософські ідеї, пройняті духом протесту й боротьби, гартували громадянську свідомість галичан. Найважливіше, що І. Франко з побратимами став *сумлінням* галицького суспільства. Він перемагав, бо говорив правду. Унаслідок цього весь удавано-фальшивий, пристосувансько-загумінковий світ галицького суспільства розпадався. І перед новим галичанином відкривалася широка дорога у завтра, в буремне ХХ ст.

Список використаних джерел

1. Андрусак М. Генеза й характер галицького русофільства в XIX–XX ст. Прага, 1941. 247 с.
2. Андрусак М. Нариси з історії галицького москвофільства. Львів, 1935. 135 с.
3. Аркуша О. Форми взаємодії держави у суспільства в українських регіонах у складі монархії Габсбургів // Аркуша О., Кондратюк К., Мудрий М., Сухий О. *Час народів: Історія України XIX століття*. Львів: Літопис, 2016. С. 47–89.
4. Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. 1999. Випуск 34. С. 231–268.
5. Барвінський О. Спомини з мого життя. Нью-Йорк–Київ. 2004. Частина перша і друга. 528 с.; 2009. Том другий, частина третя та четверта. 728 с.
6. Батенко Т. Анатоль Вахнянин. Біля джерел національного відродження. Львів: НТШ, 1998. 156 с.
7. Вахнянин А. Спомини з життя. Львів, 1908. 139 с.
8. Вендланд А. Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією і Росією. 1848–1915. Львів: Літопис, 2015. 686 с.
9. Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців. Львів, 1916. 154 с.
10. Гординський Я. До історії культурного й політичного життя в Галичині у 60-х рр. XIX в. Львів, 1917. 264 с.
11. Заневич І. [Терлецький О.] Літературні стремління галицький русинів: 1772 –1876. *Житє і слово*. 1894. Том 1. С. 207–215; С. 358–370; Том 2. С. 69–80; С. 198–204; С. 428–451; Том 3. С. 99–110; С. 274–285; С. 430–461; Том 4. С. 112–160; С. 272–302; С. 385–454.
12. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848 – 1914. Львів. 1926. 737 с.
13. Лисяк-Рудницький І. Українці Галичини під австрійським пануванням // *Idem. Історичні есе*. Київ: Основи, 1994. Том 1. С. 413–450.
14. Мудрий М. «Згадки з життя свого і своєї родини»: Спогади Тита Реваковича як джерело до історії Галичини XIX ст.. *Записки НТШ*. 2006. Т. 252. С. 708–762.
15. Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українсько-го суспільства Галичини (проблема зовнішніх моделей). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2003. Випуск 38. С. 115–147.
16. Олесницький Є. Сторінки з мого життя. Стрий: Щедрик, 2007. 382 с.
17. Пахолків С. Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства і емансипація нації. Львів: Піраміда, 2014. 612 с.
18. Романів Т. Остап Терлецький у суспільно-політичному житті Галичини останньої третини XIX століття. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Львів, 2021. 221 с.
19. Серeda О. Громади ранніх народовців у Східній Галичині (60-ті роки XIX століття). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Випуск 9. Київ, 2001. С. 378–392.
20. Серeda О. Між українством і панславізмом: До історії змін національної ідентичності галицько-руських діячів 60-х років XIX ст. (Спроба полі біографічного дослідження). *Journal of Ukrainian Studies*. Volumes 35–36. 2011. С. 103–119.
21. Серeda О. Національна свідомість і політична програма ранніх народовців у Східній Галичині (1861–1867). *Вісник Львівського університету*. Серія історична. Випуск 34 (1999). С. 199–214.
22. Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник в громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX ст. Львів. 2003. 289 с.
23. Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX – початку XX ст. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1999. 226 с.
24. Терлецький О. Галицько-руське письменство. 1848–1865 рр. на тлі тогочасних суспільно-політичних змагань галицько-руської інтелігенції. Львів, 1903. 146 с.
25. Терлецький О. Знесене панщини в Галичині. Причинок до історії суспільного життя і суспільних поглядів 1830–1841 рр. Львів, 1895. 288 с.
26. Терлецький О. Москвофіли і народовці в 70-их рр. Львів: НТШ, 1902. 61 с.
27. Франко І. Др. Остап Терлецький. Спомини і матеріали // *Idem. Зібрання творів: У 50-ти томах*. Том 33. Київ: Наукова думка, 1981. С. 304–370.

28. Франко І. Із історії москвофільського письменства у Галичині // *Idem. Зібрання творів: У 50-ти томах. Том 33.* Київ: Наукова думка, 1981. С. 458-480.

29. Франко І. Іван Наумович // *Idem. Зібрання творів: У 50-ти томах. Том 33.* Київ: Наукова думка, 1981. С. 258-267.

30. Франко І. З останніх десятиліть ХІХ віку // *Idem. Зібрання творів: У 50-ти томах. Том 33.* Київ: Наукова думка, 1981. С. 471-530.

31. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // *Idem. Зібрання творів: У 50-ти томах. Том 40.* Київ: Наукова думка, 1983. С. 194-490.

32. Франко І. Стара Русь // *Idem. Зібрання творів: У 50-ти томах. Том 37.* Київ: Наукова думка, 1982. С. 79-110.

33. Франко І. *Post scriptum* про Володимира Стебельського // *Idem. Зібрання творів: У 50-ти томах. Том 36.* Київ: Наукова думка, 1982. С. 57-67.

34. Чайковський А. З часів переполоху: Спомини й рефлексії. *Літературно-науковий вістник.* 1904. Книга 2. С. 107-115.

References

1. Andrusiak M. Heneza u kharakter halytskoho rusofilstva v ХІХ-ХХ st. Praha, 1941. 247 s.

2. Andrusiak M. Narysy z istorii halytskoho moskvofilstva. Lviv, 1935. 135 s.

3. Arkusha O. Formy vzaiemodii derzhavy u suspilstva v ukrainskykh rehionakh u skladi monarkhii Habsburgiv // Arkusha O., Kondratiuk K., Mudryi M., Sukhyi O. Chas narodiv: Istoriia Ukrainy KhIKh stolittia. Lviv: Litopys, 2016. S. 47-89.

4. Arkusha O., Mudryi M. Rusofilstvo v Halychyni v seredyni KhIKh – na pochatku KhKh st.: geneza, etapy rozvytku, svitohliad. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna. 1999. Vypusk 34. S. 231-268.

5. Barvynskyi O. Spomyny z moho zhyttia. Niu-York-Kyiv. 2004. Chastyna persha i druha. 528 s.; 2009. Tom druhyi, chastyna tretia ta chetverta. 728 s.

6. Batenko T. Anatol Vakhnianyn. Bilia dzherel natsionalnogo vidrozhennia. Lviv: NTSh, 1998. 156 s.

7. Vakhnianyn A. Spomyny z zhyttia. Lviv, 1908. 139 s.

8. Vendliand A. Rusofily Halychyny. Ukrainski konservatory mizh Avstriieiu i Rosiieiu. 1848–1915. Lviv: Litopys, 2015.

9. Hnatiuk V. Natsionalne vidrozhennia avstro-uhorskykh ukrainsiv. Lviv, 1916. 154 s.

10. Hordynskyi Ya. Do istorii kulturnoho y politychnoho zhyttia v Halychyni u 60-kh rr. ХІХ v. Lviv, 1917. 264 s.

11. Zanevych I. [Terletskyi O.] Literaturni stremlinnia halytskyi rusyniv: 1772 –1876. Zhytie i slovo. 1894. Tom 1. S. 207-215; S. 358-370; Tom 2. S. 69-80; S. 198-204; S. 428-451; Tom 3. S. 99-110; S. 274-285; S. 430-461; Tom 4. S. 112-160; S. 272-302; S. 385-454.

12. Levytskyi K. Istoriia politychnoi dumky halytskykh ukrainsiv 1848 – 1914. Lviv. 1926. 737 s.

13. Lysiak-Rudnytskyi I. Ukrainsi Halychyny pid avstriiskym panuvanniam // *Idem. Istorychni ese.* Kyiv: Osnovy, 1994. Tom 1. S. 413-450.

14. Mudryi M. «Zghadky z zhyttia svoho i svoiei rodyny»: Spohady Tyta Revakovycha yak dzherelo do istorii Halychyny ХІХ st. Zapysky NTSh. 2006. T. 252. S. 708-762.

15. Mudryi M. Formuvannia novochasnoi natsionalno-politychnoi kultury ukrainskoho suspilstva Halychyny (problema zovnishnikh modelei). Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna. Lviv, 2003. Vypusk 38. S. 115-147.

16. Olesnytskyi Ye. Storinky z moho zhyttia. Stryi: Shchedryk, 2007. 382 s.

17. Pakholkiv S. Ukrainska inteligentsiia u Habsburzkii Halychyni: osvichena verstva i emansypatsiia natsii. Lviv: Piramida, 2014. 612 s.

18. Romaniv T. Ostap Terletskyi u suspilno-politychnomu zhytti Halychyny ostannoii tretyni ХІХ stolittia. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata istorychnykh nauk. Lviv, 2021. 221 s.

19. Sereda O. Hromady rannikh narodovtsiv u Skhidnii Halychyni (60-ti roky ХІХ stolittia). Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Vypusk 9. Kyiv, 2001. S. 378-392.

20. Sereda O. Mizh ukrainstvom i panslavizmom: Do istorii zmin natsionalnoi identychnosti halytsko-ruskykh diiachiv 60-kh rokiv KhIKh st. (Sproba poli biohrafichnoho doslidzhennia). Journal of Ukrainian Studies. Volumes 35-36. 2011. S. 103–119.

21. Sereda O. Natsionalna svidomist i politychna prohrama rannikh narodovtsiv u Skhidnii Halychyni (1861–1867). Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii i storychna. Vypusk 34 (1999). S. 199-214.

22. Sukhyi O. Vid rusofilstva do moskvofilstva (rosiyskiy chynnyk v hromadskii dumtsi ta suspilno-politychnomu zhytti halytskykh ukraintsv u XIX st. Lviv. 2003. 289 s.

23. Sukhyi O. Halychyna: mizh Skhodom i Zakhodom. Narysy istorii XIX – pochatku XX st. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha, 1999. 226 s.

24. Terletskyi O. Halytsko-ruske pysmenstvo. 1848–1865 rr. na tli tohochasnykh suspilno-politychnykh zmahan halytsko-ruskoj intelihentsii. Lviv, 1903. 146 s.

25. Terletskyi O. Znesenie panshchyny v Halychyni. Prychynok do istorii suspilnoho zhyttia i suspilnykh pohliadiv 1830–1841 rr. Lviv, 1895. 288 s.

26. Terletskyi O. Moskvofily i narodovtsi v 70-ykh rr. Lviv: NTSh, 1902. 61 s.

27. Franko I. Dr. Ostap Terletskyi. Spomyny i materialy // Idem. Zibrannia tvoriv: U 50-ty tomakh. Tom 33. Kyiv: Naukova dumka, 1981. S. 304-370.

28. Franko I. Iz istorii moskvofilskoho pysmenstva u Halychyni // Idem. Zibrannia tvoriv: U 50-ty tomakh. Tom 33. Kyiv: Naukova dumka, 1981. S. 458-480.

29. Franko I. Ivan Naumovych // Idem. Zibrannia tvoriv: U 50-ty tomakh. Tom 33. Kyiv: Naukova dumka, 1981. S. 258-267.

30. Franko I. Z ostatnykh desiatylyt KhKh viku // Idem. Zibrannia tvoriv: U 50-ty tomakh. Tom 33. Kyiv: Naukova dumka, 1981. S. 471-530.

31. Franko I. Narys istorii ukrainsko-ruskoj literatury do 1890 r. // Idem. Zibrannia tvoriv: U 50-ty tomakh. Tom 40. Kyiv: Naukova dumka, 1983. S. 194-490.

32. Franko I. Stara Rus // Idem. Zibrannia tvoriv: U 50-ty tomakh. Tom 37. Kyiv: Naukova dumka, 1982. S. 79-110.

33. Franko I. Post scriptum pro Volodymyra Stebelskoho // Idem. Zibrannia tvoriv: U 50-ty tomakh. Tom 36. Kyiv: Naukova dumka, 1982. S. 57-67.

34. Chaikovskiy A. Z chasiv perepolokhu: Spomyny y refleksii. Literaturno-naukovyi vistyky. 1904. Knyha 2. S. 107-115.

Oleh BAHAN

<https://orcid.org/0000-0002-8414-0670>

candidate of philological sciences,
associate professor of the department
of Ukrainian literature and literary theory
Drohobych State Pedagogical University
bahan.o59@gmail.com

**GALICIAN MEMOIRS OF THE LATE 19TH AND
EARLY 20TH CENTURIES ABOUT CHALLENGES
TO THE UKRAINIAN NATIONAL REVIVAL
IN THE REGION IN THE 1860s AND 1870s
(BASED ON THE MEMOIRS OF ANATOLIY
VAHNIANYN, OSTAP TERLETSKYI, ANDRIY
TCHAIKOVSKYI)**

In article analyzed the memoirs of three Galician Ukrainian authors: Anatoliy Vahnyanyn, Ostap Terletskyi, and Andriy Tchaikovskiy are analyzed in the article. Their memoirs are devoted to the period of the late 1860^s–1870^s, when the active process of formation of modern 'Ukrainianism' began in Galician society. It was the time of the gradual superiority of the young 'Narodovtsi movement' over the large camp of Muscophiles, which had dominated since 1850. In their memoirs, the named authors considered the causes and consequences of the defeat of the Muscophiles and the factors of the success of the 'Narodovtsi' nationalists.

"Memories from My Life" (1908) by A. Vahnyanyn is evaluated as an important source for the history of Galicia in the second half of the 19th century. Various aspects are explained, with the help of which this author showed the main directions of strengthening the Narodovtsi camp in the region. The factual basis of the document reveals the important points of this process, explains its milestones.

The small exploration of O. Terletskyi "Muscophiles and Narodovtsi of the [18]70s." (1902), which has clear memoir features, is a model of highly analytical research. The author explains the main historical mistakes of the Galician Muscophiles as a thoroughly retrograde, servile, idealess movement. Narodovites managed to become competitors for Muscophilism through a real program of nation-building and culture-building. At the same time, the Galician Narodovtsi carried the fatal mental signs of Ruthenism: political caution and a tendency to decorative cultural behavior.

In A. Tchaikovsky's short memoir "From the Time of Troubles" (1904), an attempt was made to explain the depth of the moral unpreparedness of the Galician Narodov citizens of the 1970s for decisive civic actions. The mentality of adaptability, pro-Austrian loyalty, cultural and intellectual provincialism still dominated this environment. Because of this, Narodovtsi could not attract young talents who appeared on the Galician horizon: Ivan Franko, Ostap Terletskyi, Mykhailo Pavlyk and others. Therefore, the new socialist movement in Galicia, which they joined, became a worthy competitor to the Narodovs and a leader of national development. The general conclusions of the study explain the broad problem of the mental and social transformation of Galicia in the last third of the 19th century, when Galician Ukrainian society finally began to overcome the fatal mental signs of Ruthenism as

a variant of deeply provincial philistineism, the moral and ideological disease of statelessness, 'Little Russian identity' (the psychological complex of national inferiority). Muscophilism was only a new emanation of Ruthenism, it was an extremely idealess, unprincipled, morally crippled movement. The Galician nation strengthened the national foundations of Ukrainianism in Galicia, but it continued to suffer from mental complexes. Therefore, the appearance of young socialists and liberals, whose ideological leader was an emigrant from the sub-Russian Ukraine Mykhailo Drahomanov (1841–1895), meant a civil, cultural, intellectual rebellion of the youth against the stale atmosphere of philistineism and Ruthenianism.

Keywords. Galicia, Muscophiles, Narodovites, Ruthenians, radical socialists, nation building, modern Ukrainianism, culture building.